

ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ
ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Δ' ΤΑΞΙΝ ΤΟΥ ΕΞΑΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

(Κατὰ τὸ νέον πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας)

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ

Ἄριθ. ἀδείας κυκλοφορίας	53255
	1-10-30
Τιμᾶται	Δρ. 7.05
Ἀξία βιβλιοσήμου	» 2.80
Πρόσθετος φόρος Ἀναγκ. Δανείου	> 0.99
Συνολικὴ τιμὴ	Δρ. 10.75

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝ. Ν. ΣΙΔΕΡΗ
52 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 52
1930

ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΙΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Β' ΤΑΞΙΝ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ Ο Κ. ΜΑΡΤΙΝΙΔΗΣ (Παράρτημα)

ΤΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΣΕΠΗΡΩΟΥ

Καθηγητού του Γ. Λ. Γυμνασίου Αθηνών

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΛΤΑ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

1930

ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ
ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Β' ΤΑΞΙΝ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

(Κατὰ τὸ νέον πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Καθηγητοῦ τοῦ 5' ἐν Ἀθήναις Γυμνασίῳ.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

53 ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 52—ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

1930

Αριθ. } Πρωτ. 27966
 } Διεκπ.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 6 Ὀκτωβρίου 1917

ΤΜΗΜΑ Γ'

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ
ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τὸν κ. Γ. Α. Σωτηρίου.

Γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι κατ' ἀπόφασιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου ἐνεκρίθη ἡ χορήγισις τοῦ ὑφ' ἡμῶν ὑποβληθέντος ἐντύπου βιβλίου «*Δειτουργικὰ ἄσματα*» διὰ τὴν β' τάξιν τῶν γυμνασίων καὶ τὴν ἀντίστοιχον τάξιν καὶ τῶν λοιπῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως διὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1917 — 1918 καὶ ἐφεξῆς κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 113 προᾶξιν αὐτοῦ.

Ἐντελλόμενοι ὅπως ἐκτυπώσητε τὴν παροῦσαν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ περικαλύμματος τοῦ βιβλίου, τὸν δὲ ἀριθμὸν ταύτης, τὴν τιμὴν τοῦ βιβλίου, καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ βιβλιοσήμου καταφανῶς ἐπὶ τε τῆς προμετωπίδος καὶ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου, ὑπομιμνήσκομεν τὰς συνεπείας πάσης παραβάσεως τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς ὑμετέρας ὑποχρεώσεις διατάξων τοῦ νόμου.

Ἐν περιπτώσει ἀνατυπώσεως τοῦ βιβλίου τούτου θέλετε συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ἐν τῇ ἀνωτέρῳ προᾶξει τοῦ συμβουλίου περιλαμβανομένας ὑποδείξεις.

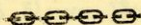
Ὁ Ὑπουργὸς
Δ Η Μ. Δ Ι Γ Κ Α Σ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐν τῇ Β' τάξει τοῦ Γυμνασίου ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ Σ.β. Ὑπουργείου, ἵνα διδάσκηται καὶ ἡ ἔρμηνεία τῶν λειτουργικῶν ᾠμάτων σκοπὸς προφανῆς τῆς τοιαύτης διδασκαλίας εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀρχαιολογικὴ καὶ τελετουργικὴ γνῶσις τῆς θείας λειτουργίας, καὶ οὐχὶ ἡ ξηρὰ ἐκμάθησις τῶν ἐλαχίστων λειτουργικῶν ᾠμάτων, ἧς ἄλλως τε εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν κατὰ τὴν Θείαν Λειτουργίαν.

Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς προσεπαθήσαμεν ἐνταῦθα, πρὸ τῆς παραθέσεως τῶν λειτουργικῶν ᾠμάτων καὶ τῆς ἔρμηνείας αὐτῶν, νὰ δώσωμεν συντόμως τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς κυριωτέρας τελετῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, παραθέτοντες ἐν τέλει τῆς ἱστορικῆς ταύτης μελέτης τὰ ἐξαγόμενα συμπεράσματα.

Οἱ διδάσκοντες δύνανται εἰς δύο μαθήματα τὰς προϋποθέσεις ταύτας τῆς ἔρμηνείας τῶν λειτουργικῶν ᾠμάτων νὰ προσφέρωσι τοῖς μαθηταῖς, δημιουργοῦντες μόνον τὰς ἀναγκαίας μεθοδικὰς ἐνότητες, δι' ἃς τὰ παραυθέμενα ἐνταῦθα δύνανται ὡς βοήθημα διὰ τοὺς μαθητὰς νὰ χρησιμοποιῶνται.

Εν τῇ Β' εἰς τὸν Ἰσηγορῶν ἐπιπέδῳ τοῦ
 Στ. Ὑποπέδου, ἵνα δεικνύται καὶ τὸ ἴδιον τῶν
 λειτουργικῶν ἠμετέρων ἀπολοῦν καὶ τὸ
 διασκέψασθαι ἵνα ἢ τὸν ἴδιον ἀρχιλογικῶν καὶ
 λειτουργικῶν ἠμετέρων τῆς θεᾶς λειτουργίας, καὶ τὸ
 ἕνα ἐκείνων τῶν ἐκείνων λειτουργικῶν ἠμετέρων
 ἵνα ἄλλως τε εἶναι ἄδύνατος ἕνα τῆς ἠμετέρας
 κατὰ τὴν θεᾶν λειτουργίας.

Ὁ δὲ λόγος καὶ ἡμεῖς ἀναπαύσασθαι ἀναπαύσασθαι
 τῆς καριέρας τῶν λειτουργικῶν ἠμετέρων καὶ τῆς
 ἐπιπέδου αὐτῆς, ἵνα δεικνύται καὶ τὸ ἴδιον τῶν
 λειτουργικῶν ἠμετέρων ἀπολοῦν καὶ τὸ
 διασκέψασθαι ἵνα ἢ τὸν ἴδιον ἀρχιλογικῶν καὶ
 λειτουργικῶν ἠμετέρων τῆς θεᾶς λειτουργίας, καὶ τὸ
 ἕνα ἐκείνων τῶν ἐκείνων λειτουργικῶν ἠμετέρων
 ἵνα ἄλλως τε εἶναι ἄδύνατος ἕνα τῆς ἠμετέρας
 κατὰ τὴν θεᾶν λειτουργίας.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

§ 1. Έννοια και ιστορία τῆς Θείας Λειτουργίας.

Προτού μάθωμεν τὰ Λειτουργικά ἄσματα πρέπει νὰ γνωρίζωμεν τί σημαίνει καὶ πῶς διεμορφώθη ἡ Θεία Λειτουργία.

Θεία Λειτουργία καλεῖται ἡ ἱερωτέρα καὶ ἔξοχωτέρα τελετὴ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ἐν ἣ τελεῖται τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

Ἡ Θεία Εὐχαριστία ἢ ὁ εὐχαριστήριος ὕμνος πρὸς τὸν Θεόν, ὁμοίος τῇ εὐχαριστίᾳ, ἣν ὁ Χριστὸς κατὰ τὸν Μυστικὸν αὐτοῦ Δείπνον προσέφερε πρὸς τὸν Οὐράνιον αὐτοῦ Πατέρα, ἐτελεῖτο κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους (τὸν Α΄ μ. Χ. αἰῶνα), μετὰ συμποσίου καλουμένου ἀγάπη, ὡς συντελοῦντος εἰς ἀγάπην καὶ ἔνωσιν τῶν συνεσθιόντων μελῶν τῆς Χριστιανικῆς κοινότητος ¹.

1) Ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων [δ' 32—35] γνωρίζομεν ὅποια ἦσαν τὰ ἥθη τῶν πρώτων Χριστιανῶν «τοῦ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά» ἢ τοιαύτη κοινοκτημοσύνη ἐπέτρεπεν ἵνα «καθ' ἡμέραν προσκατερώσιν ὁμοθυμαδόν· καὶ κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μεταλαμβάνωσι τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρ-

Ἀπὸ τοῦ Β' ὁμως αἰῶνος ἡ ἀγάπη ἢ τὸ συμπόσιον διεχωρίσθη τῆς τελετῆς τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἕνεκα τοῦ ὁσημέραι αὐξανομένου πλήθους τῶν πιστευόντων εἰς Χριστόν, οὕτω δὲ ἡ ἀγάπη δὲν ἐτελεῖτο καθ' ἐκάστην, ἀλλὰ σπανιώτερον, ἕως οὗ ἐξέλειπεν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' αἰῶνος, διατηρηθεῖσα ἕνιαχοῦ μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος ὑπὸ τύπον ἀπλοῦ συμποσίου παρατιθεμένου ὑπὸ πλουσίων Χριστιανῶν πρὸς τοὺς πτωχοὺς τῆς Κοινότητος εἰς τὰ προαύλια ἢ τοὺς Νάρθηκας τῶν Ἐκκλησιῶν κυρίως ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῶν μαρτύρων.

Ἡ τελετὴ τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας, διαχωριθεῖσα τῶν ἀγαπῶν δὲν ἐγένετο καὶ αὐτὴ καθ' ἐκάστην ἀλλὰ καθ' ὠρισμένας ἡμέρας καὶ ἰδίως κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς ἐντὸς εὐκτηρίων οἰκῶν ἢ Ἐκκλησιῶν ¹.

Ὁ τύπος τῆς τελετῆς ταύτης ἦτο διάφορος· κατ' ἀρχὰς ἐγένετο ἀπλῆ τις ἱεροτελεστία κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, ὡς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Ἰουστίνου († 165).

Κατὰ τὸν Ἰουστίνον οἱ Χριστιανοὶ συνεργόμενοι εἰς τοὺς εὐκτηρίους οἴκους κατὰ τὰς Κυριακὰς «ἐποιοῦντο κοινὰς εὐχὰς», ἥτοι ἤρχιζον τὴν τελετὴν τοῦ μυστηρίου δι' εὐχῆς τινος ὑπὸ πάντων τῶν παρόν-

δίας, αἰνοῦντες τὸν Θεόν» (Πράξ. β' 46—47). Τὰ δεῖπνα ταῦτα, τὰ συνδεόμενα μὲ αἶνους καὶ εὐχαριστίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἐκάλουν ἀγάπας οἱ πρῶτοι Χριστιανοί.

1) Οἱ εὐκτήριοι οἴκοι ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἰδιωτικαὶ οἰκίαι, ἔπειτα δὲ ἐκτίσθησαν ἴδιοι Ναοὶ ἢ Ἐκκλησίαι, αἵτινες βαθμηδὸν ἀπέβησαν μεγαλοπρεπῆ κτίρια, ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου.

των λεγομένης· ἔπειτα ἐγίνετο ὁ κοινὸς ἀσπασμός: «ἀλλήλοις φιλήματι ἀσπαζόμεθα, παυσάμενοι τῶν εὐχῶν»· (τοῦ κοινοῦ τούτου ἀσπασμοῦ λείψανον διεσώθη μέχρι σήμερον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἢ κατὰ τὸ ἐσπέρας τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα τελουμένη ἀγάπη).

Μετὰ τὸ προοίμιον τοῦτο οἱ Χριστιανοὶ προσέφερον ἄρτον, οἶνον καὶ ὕδωρ εἰς τὸν προσσιῶτα τῶν ἀδελφῶν, ἦτοι τὸν ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον, ὅστις ἠύχαρις τὸν Θεὸν καὶ καθηγίαζε τὰ δῶρα ταῦτα, διὸ καὶ εὐχαριστία ἢ ὄλη τελετὴ ἐκαλεῖτο· «ἔπειτα προσφέρεται τῷ προσσιῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος καὶ οὗτος λαβὼν, αἶνον καὶ δόξαν τῷ Πατρὶ τῶν ὄλων διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναπέμπει καὶ εὐχαριστῶν ὑπὲρ τοῦ καταξιωθῆναι τούτων παρ' αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ ποιεῖται»¹· ὁ λαὸς ἐπεφώνει μετὰ τὸ τέλος τῆς δεήσεως τοῦ προσσιῶτος τὸ «Ἀμήν» καὶ ἐπηκολούθει ἀμέσως ἢ μετέληψις, μεθ' ἣν ἐγίνετο ἡ ἀπόλυσις· «εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προσσιῶτος καὶ εὐφημήσαντος παντὸς τοῦ

1) Διὰ τῆς δεήσεως ἢ εὐχαριστίας ταύτης τοῦ προσσιῶτος καὶ τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν προσφερομένων δῶρων (ἄρτου καὶ οἴνου μεθ' ὕδατος συγκεκριασμένου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπιστεύετο ὅτι ἐγίνετο μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς ὄμα καὶ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ «καὶ ἡ τροφή αὕτη (ὁ ἄρτος δηλ. καὶ ὁ οἶνος), λέγει ὁ Ἰουστίνος, καλεῖται παρ' ἡμῖν εὐχαριστία.. οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον, οὐδὲ κοινὸν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν, ἀλλ' ὄν τρόπον ὁ διὰ λόγου Θεοῦ σαρκοποιηθεὶς, Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ σάρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτω καὶ τὴν δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν... ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ εἰς σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι».

λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδούσιν ἐκάστω τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσιν.

Υπὸ τοιοῦτον ἄλλοῦν τύπον ἐτελεῖτο ἡ Θ. Εὐχαριστία μέχρι τῶν ἀρχῶν ἴσως τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος· ἔκτοτε ἡ τελετὴ αὕτη ἤρχισε νὰ γίνηται μεγαλοπρεπεστερά καὶ διερρυθμισθῆ βαθμηδὸν κατὰ τὰ πρότυπα τῶν τελουμένων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν δραμάτων ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἐλληνικῷ Θεάτρῳ.

Εἰς τὸν Ναὸν δηλ. εἰς δύο μέρη ἀρχικῶς διαιρούμενον, εἰς ἱερὸν ἢ βῆμα διὰ τοὺς κληρικοὺς καὶ εἰς κυριῶς Ναὸν διὰ τὸν λαόν, ὡς ὁ Ναὸς τοῦ Σολομῶντος, ἐτέθη κατὰ πέντασμα ἀποκρύπτου τοὺς πρώτους ἀπὸ τοῦ λαοῦ, γινομένης τῆς ἄρσεως τοῦ καταπέτασματος εἰς ὀρισμένας ὥρας τῆς τελετῆς· τὸ καταπέτασμα τοῦτο ἀποκρύπτου κατ' ἀρχὰς μόνον τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν, τὴν κειμένην ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἀπέναντι τοῦ μέσου κλίτους τοῦ Ναοῦ¹, φαίνεται ὅτι ἐπεξετάθη βραδύτερον καὶ εἰς τὰς ἄλλας δύο πλευρὰς καὶ οὕτω προῆλθε τὸ Εἰκονοστάσιον ἢ Τέμπλον τοῦ Ναοῦ, διαμορφωθὲν κατὰ τὰ πρότυπα τῶν προσόψεων τῆς Σκηνῆς τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ διακοσμηθὲν μὲ τὰς εἰκόνας τῶν κυριωτέρων ἱερῶν προσώπων, ἄνωθεν τῶν ὀπλοίων ἐν τῷ μέσῳ ὑψώθη ὁ Ἐσταυρωμένος.

1) Μέσον κλίτος τοῦ Ναοῦ εἶνε ὁ μεσαῖος χώρος τοῦ διὰ διπλῆς σειρᾶς κίωνων εἰς τρεῖς συνήθως στοὰς διαιρουμένου Ναοῦ· ὁ μεσαῖος χώρος ἢ μέσον κλίτος εἶνε πάντοτε εὐρυχωρότερος καὶ ὑψηλότερος τῶν δύο πλαγίων.

Ἡ τελετὴ τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας λαβοῦσα τὴν μορφήν τῆς παραστάσεως δράματος ἐγένετο τῇ συμπράξει τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, τοῦ μὲν κλήρου ἀναπέμποντος εὐχὰς ἐπὶ τῇ μυστικῇ τελέσει τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, ἣν παρίστα ἡ εὐλογία τῶν δώρων (τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου) καὶ ἡ δι' αὐτῆς συντελουμένη μεταβολὴ εἰς Σῶμα καὶ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἢ προσφωνήσας τὸν λαόν, τοῦ δὲ λαοῦ ἀπαντῶντος εἰς τὰς τοιαύτας προσφωνήσεις καὶ ὑμνοῦντος τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ἀπέριφ αὐτοῦ ἀγάπῃ, ἣν ἐπεδείξατο διὰ τῆς θυσίας τοῦ μονογενοῦς Αὐτοῦ Υἱοῦ.

Τοὺς ὕμνους καὶ τὰς ἀντιφωνήσεις ἔψαλλεν ὁλος ὁ παριστάμενος λαὸς ἢ εἰς ἐξ αὐτοῦ προεξῆρχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ὑπήχουν· βαθμηδὸν ὁμως ἔνεκα τοῦ θορύβου τοῦ γινομένου διὰ τοῦτο, ἡ Ἐκκλησία, κατὰ πρότυπα πάλιν τῶν τελουμένων ἐν τοῖς δράμασιν, ἔνθα ὁ χορὸς μετὰ τοῦ κορυφαίου ἄδει ἐξ ὀνόματος τοῦ λαοῦ, ὄρισε κανονικοὺς ψάλτας, οὓς διήρθεσεν εἰς δύο χορούς, οἵτινες ἰστάμενοι ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος¹ ἔψαλλον τὰς ἀντιφωνήσεις καὶ τοὺς ὕμνους ἐξ ὀνόματος τοῦ λαοῦ.

1) Ἄμβων ἦτο ἐν τῇ ἀρχαιότητι κυκλοτερὴς τις ἐξέδρα ἐφ' ἧς ἀνῆρχετο τις διὰ δύο κλιμάκων (ἀμφοτέρωθεν βατή, ἐκ τοῦ λατ. ambo=ἄμφω παραγομένης τῆς λέξεως), ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ ὑψουμένη, καὶ ἱκανῶς εὐρύχωρος, ὥστε νὰ ἴστανται οἱ χοροί· ἀπὸ τοῦ Χρυσοστόμου καθιερώθη ὡς ἱερὸς χώρος, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἀναγινώσκειται μόνον τὸ Εὐαγγέλιον (τῆς θέσεως τῶν Ψαλτῶν μετατεθείσης ἐκατέρωθεν τοῦ μέσου κλίτους τοῦ Ναοῦ πρὸ τοῦ Ἱεροῦ) καὶ μετετέθη εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος χάριν εὐρυχωρίας τοῦ Ναοῦ. Τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ψαλμωδίας ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ ἐπέβαλεν ἡ ἐν Λαοδικεῖᾳ Σύνοδος (380), ἣτις διὰ τοῦ 15 κανόνος τῆς ὄρισε: «μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν

Ἡ δημοσία αὕτη τελετὴ ἔλσβεν οὕτω μεγαλοπρεπῆ ὄψιν καὶ ὠνομάσθη λειτουργία, ἥτοι κατ' ἔξοχὴν δημοσία λατρεία τοῦ Θεοῦ.

Λειτουργιῶν τύποι ἦσαν πολλοὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα· οὕτως ἔχομεν τὰς λειτουργίας τῶν Ἱεροσολύμων, τῆς Ἀλεξανδρείας—Καισαρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας—Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ δύο τελευταῖαι, ὡς συντομώτεραι, διεφθέρθησαν, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἡ μὲν πρώτη ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου, ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου· ἀμφότεραι διτηρήθησαν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ πρὸ πάντων ἡ τελευταία, ἡ τοῦ Χρυσοστόμου, ἣτις εἶνε ἡ ἐν χρήσει σήμερον ὑπάρχουσα. ✓

§ 2. Σύντομος ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας.
ὡς τελεῖται αὕτη σήμερον.

Ἡ ἐν χρήσει λειτουργία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας διαιρεῖται εἰς τρία μέρη: εἰς τὸ προσέμιον, τὴν κυρίως λειτουργίαν καὶ τὸν ἐπίλογον.¹

Ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ».

1) Ἡ συνήθης διαιρέσις τῆς Λειτουργίας, ἡ ἐπὶ τῆς ἀρχαιοπρεποῦς μορφῆς τῆς βασιζομένη, ἐν ἣ ὑπ' ὄψιν ἐλαμβάνοντο αἱ δύο τάξεις τῶν χριστιανῶν (κατηχούμενοι—πιστοὶ) εἶνε, ὡς γνωστόν, ἡ διαιρέσις εἰς Λειτουργίαν τῶν Κατηχουμένων καὶ Λειτουργίαν τῶν πιστῶν· ἐπειδὴ ὅμως ἡ Λειτουργία ἀπέβαλεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος, ὁπότε εἰσαχθέντος τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ ἐξέλιπον καὶ οἱ κατηχούμενοι, τὸν τοιοῦτον χαρακτῆρά της, συνήθως δὲ παραλείπονται αἱ ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων δεήσεις, αἱ δι' αὐτὸ προσφωνήσεις κλπ., καλὸν εἶνε ἡ Λειτουργία νὰ διαιρῆται καθ' ἑαυτήν, ὡς σήμερον τελεῖται.

Ι. Προοίμιον: Ὁ ἱερεὺς τελέσας τὴν προσκομιδὴν ἐν τῇ Προθέσει¹ (καθ' ὃν χρόνον τελείται ὁ Ὄρθρος), ἄρχεται τῆς Θείας Λειτουργίας προσκαλούμενος ὑπὸ τοῦ Διακόνου «Εὐλόγησον, Δέσποτα!» διὰ τῆς εὐλογίας τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐκφωνῶν τό: «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων», τοῦ χοροῦ ψάλλοντος τό: Ἀμήν.

Ἐπειτα ὁ Διάκονος προσκαλεῖ τὸν λαόν, ὅπως δεηθῆ καὶ οὗτος ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ πρὸς τὸν Κύριον: ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος Κόσμου, ὑπὲρ τῶν Βασιλέων καὶ τοῦ Στρατοῦ, ἵνα συμπολεμήσῃ καὶ ὑποτάξῃ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, ὑπὲρ εὐκρασίας ἀέρων, εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς, ὑπὲρ πλεόντων, ὁδοιπορούντων, νοσοῦντων, καμνόντων αἰχμαλώτων καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν κλπ., τοῦ χοροῦ εἰς ἐκάστην δέησιν ψάλλοντος ἐξ ὀνόματος τοῦ λαοῦ τό: Κύριε ἐλέησον! ἢ παράσχου Κύριε! Ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ: «ὅτι πρέπει Σοι πᾶσα δόξα τιμὴ καὶ προσκύνησις κλπ.» καὶ οἱ χοροὶ ἀντιφώνως ψάλλουσι τὸ πρῶτον ἀντίφωνον (ἴδε κατωτέρω).

✓ Συνεχίζει ὁ διάκονος τὰς δεήσεις καὶ οἱ χοροὶ ψάλλ

1) Ἡ προσκομιδὴ τῶν τιμίων δώρων (ἄρου καὶ οἴνου) ἐγίνετο, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, κατὰ τὴν λειτουργίαν μετὰ ταῦτα ἐπεκράτησε νὰ γίνηται ἡ ἐτοιμασία τῶν τιμίων δώρων προτοῦ μεταφερθῶσι ταῦτα εἰς τὴν Ἁγίαν Τραπεζαν (κατὰ τὸν Ὄρθρον) ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ταύτης ὑπαρχούσης κόγχης, ἣτις καλεῖται Πρόθεσις.

λουσι τὸ δεύτερον ἀντίφωνον (ἴδε κατωτέρω) μετὰ τοῦτο τοῦ διακόνου πάλιν ἐκφωνοῦντος ἄλλας δεήσεις ¹, ψάλλεται ὑπὸ τοῦ χοροῦ τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας καὶ τελεῖται ἡ καλουμένη μικρὰ Εἴσοδος, καθ' ἣν ὁ Ἱερεὺς μετὰ τοῦ διακόνου ἐξέρχονται τοῦ Ἀγ. Βήματος, προπορευομένων λαμπάδων, καὶ ἱστάμενοι ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ προσφωνοῦσι τὸν λαὸν διὰ τῶν λέξεων : Σοφία, ὀρθοί! ἦτοι ἡ Θεία σοφία, ἡ τοῦ Εὐαγγελίου, παρουσιάζεται πρὸ ἡμῶν ὀρθιοὶ προσκυνήσατε αὐτήν ².

Ὁ χορὸς (ἢ καὶ οἱ ἱερεῖς κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς) ψάλλει : Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν Χριστῷ σῶσον ἡμᾶς Υἱὸ Θεοῦ! ἐπαναλαμβάνει τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας, καὶ τοῦ Ἁγίου πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου εἶνε ἐκτισμένος ὁ Ναός, ἐν ᾧ τελεῖται ἡ λειτουργία, τὸ Κοντάκιον, καὶ ὅταν ὁ ἱερεὺς ἐκφωνήσῃ τὸ «ὄτι ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ Σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν..... ψάλλει τὸν τρισάγιον ὕμνον (ἴδε κατ.) καὶ γίνεται ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἦτοι ἡ ἀπαγγελία ὁρισμένων περικολῶν ἐκ τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ. — Ὁ διάκονος ἀπαγγέλλει πάλιν δεήσεις (ἐκτενήσδεη-

1) Αἱ δεήσεις αὗται ὡς ἐκφωνοῦμεναι ὁμοῦ, συνημμένως, λέγονται *συναπταί*, καὶ ἡ μὲν πρὸ τοῦ α' ἀντιφώνου ὡς μακροτέρα λέγεται *μεγάλῃ συναπτῇ*, αἱ δὲ ἄλλαι *μικραὶ συναπταί*, ἦτοι ὀλίγαι δεήσεις, ἀρχόμεναι πάντοτε διὰ τῶν λέξεων: «ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» ὡς ἀπαγγέλλει ὁ διάκονος.

2) Ἡ εἴσοδος αὕτη λέγεται καὶ εἴσοδος τοῦ Εὐαγγελίου, διότι τοῦτο κρατεῖ ἀνά χειρᾶς ὁ ἱερεὺς (τὴν Σοφίαν), καὶ εἶναι λείψανον τῆς ἄλλοτε ἐν πομπῇ μεταφορᾶς τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου εἰς τὸν Ναὸν ἐκ τοῦ Σκευοφυλακίου.

σ ι ς) και προετοιμάζεται δια την κυρίως Λ. ης πάντα τὰ τελεσθέντα ἀποτελοῦσι τὸ προοίμιον. ✓

II. Κυρίως Δειτουργία. Ἡ κυρίως Λ. ἀρχεται ἀπὸ εὐχῆς μυστικῶς ὑπὸ τοῦ ἱερέως πρὸ τῆς Ἁγίας Τραπέζης ἀναγινωσκομένης, δι' ἧς εὐχεται τῷ Θεῷ, ἐπὶ τῇ μελλούσῃ συμμετοχῇ εἰς τὴν τέλει τοῦ μυστηρίου, ὅπως χάριση ἡμῖν «προκοπὴν βίου καὶ πίστεως καὶ συνέσεως πνευματικῆς», μεθ' ἣν ἐκφωνεῖ τὰς λέξεις: «ὅπως ὑπὸ τοῦ κράτους Σου πάντοτε φυλαττόμενοι, Σοὶ δόξαν ἀναπέμπομεν. . . » καὶ ὁ χορὸς ψάλλει τὸν χερουβικὸν ὕμνον (ἴδε κατωτέρω) ἀκολουθεῖ ἔπειτα ἡ μεγάλη Εἴσοδος, καθ' ἣν οἱ ἱερεῖς λαμβάνοντες τὰ ἐτοιμασθέντα ἤδη τίμια δῶρα ἀπὸ τῆς Προθέσεως φέρουσι ταῦτα ἐν πομπῇ εἰς τὴν Ἁγ. Τράπεζαν, εὐχόμενοι κατὰ τὴν ἔξοδον αὐτῶν ἐκ τοῦ ἁγίου Βήματος καὶ τὴν στάσιν αὐτῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ, ὅπως «μνησθεῖη πάντων ἡμῶν Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τῇ Βασιλείᾳ αὐτοῦ». ✓

✓ Μετὰ τὴν μεγάλην Εἴσοδον ὁ διάκονος ἐξακολουθεῖ τὰς δεήσεις, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν λέξεων: «Πληρώσωμεν τὴν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ. . . » ἐν ᾧ ὁ ἱερεὺς ἀναγινώσκει εὐχὴν, δι' ἧς εὐχεται ἵνα ἰκανώσῃ τοῦτον ὁ Θεὸς «προσενγκεῖν δῶρά τε καὶ θυσίας πνευματικὰς ὑπὲρ τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτημάτων καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἄγνοημάτων»: ἔπειτα, ἀποτείνόμενος πρὸς τὸν λαόν, εὐλογεῖ αὐτὸν διὰ τοῦ ἀρχαίου ἀσπασμοῦ «Εἰρήνη πᾶσι» τοῦ Διακόνου ἐκφωνοῦντος τὸ παράγγελμα: «Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν», τοῦ χοροῦ δὲ λέγοντος τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως¹, μεθ' ὃ ὁ μὲν ἱερεὺς εὐχεται

1) Πρὸ τῆς ἀπαγγελίας τοῦ Συμβόλου ὁ διάκονος λέγει: «Τὰς

καὶ δίδει τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας εἰς τὸν λαὸν διὰ τὸ εἶνε ἕτοιμος διὰ τὴν Θ. Λ., ὃ δὲ λαὸς ἀντιφωνεῖ αὐτόν.

Μετὰ ταῦτα ἀρχεται τὸ σπουδαιότερον μέρος τῆς Λ., ὃ ἀγιασμός δηλ. : τῶν τιμίων δώρων δι' εὐχῆς μυστικῆς, δι' ἧς ὁ ἱερεὺς εὐχαριστεῖ τὸν Θεόν, ὃς κατηξίωσεν αὐτὸν «ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ δέξισθαι τὴν Λ. ταύτην, καίτοι παρεστήκασι πρὸ Αὐτοῦ χιλιάδες Ἀρχαγγέλων... τὰ Χερουβεὶμ καὶ Σεραφεὶμ... τὸν ἐπινίκειον ὕμνον ἄδοντα, βοῶντα κεκραγότα καὶ λέγοντα»· τὰς τελευταίας λέξεις ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ χορὸς ψάλλει : τὸν ἐπινίκειον ὕμνον (ἴδε κατωτέρω).

Θύρας, τὰς Θύρας, ἐν σοφίᾳ πρόσχωμεν· εἶναι τὸ μόνον διασπθὲν λείψανον ἀρχαίου παραγγέλματος, διδομένου ὑπὸ τοῦ διακόνου εἰς τοὺς θυρωροὺς ἢ πυλωροὺς, ἵνα προσέχῃσι τὰς Θύρας, μὴ τις τῶν Κατηγουμένων καὶ ἀμυήτων παρεισδύσῃ μεταξὺ τῶν πιστῶν.

1) Μετὰ τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως γίνονται αἱ ἐξῆς προσφωνήσεις καὶ ἀντιφωνήσεις.

Διάκονος. Στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετὰ φόβου, πρόσχωμεν τὴν ἁγίαν ἀναφορὰν ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν.

Χορὸς. Ἐλαιον εἰρήνης θυσίαν αἰνέσεως.

Ἱερεὺς. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἴη μετὰ πάντων ἡμῶν.

Χορὸς. Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός Σου.

Ἱερεὺς. Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας.

Χορὸς. Ἐχομεν πρὸς τὸν Κύριον.

Ἱερεὺς. Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ.

Χορὸς. Ἄξιον καὶ δίκαιον (ἐστίν).

Ὁ ἱερεὺς καὶ πάλιν μυστικῶς ἀναγινώσκει εὐχὴν, δι' ἧς δοξάζει καὶ εὐχαριστεῖ τὸν Θεόν, διὰ τὴν ἀγάπην, ἣν ἐπεδειξάτο «ὥστε τὸν μονογενῆ τοῦ Υἱὸν δοῦναι», ὅς τῇ νυκτί, «ἣ παρεδίδοτο λαβὼν ἄρτον καὶ εὐλογῆσας . . . ἔδωκε τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ Μαθηταῖς καὶ Ἀποστόλοις εἰπὼν : «Λάβετε, φάγετε, τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου . . .» ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον . . . λέγων : «Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες . . .» Τὰς ρήσεις : Λάβετε . . . καὶ Πίετε . . . ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ καὶ ὁ χορὸς ἀπαντᾷ « Ἀ μ ῆ ν ».

Καὶ πάλιν ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς μυστικῶς εὐχαριστήριον εὐχὴν, μεθ' ἣν ἐκφωνεῖ : «Τὰ σὰ (δῶρα—Σῶμα καὶ Αἷμα) ἐκ τῶν σῶν (τοῦ Σώματος δηλ. καὶ Αἵματος) Σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα», καὶ ὁ χορὸς ψάλλει τό : «Σ ἐ ὑ μ ν ο ὕ μ ε ν . . .» (ἴδε κατωτέρω), ἐν ᾧ ὁ ἱερεὺς ἀναγινώσκει πρὸ τῶν τιμίων δώρων τὴν εὐχὴν τῆς μετουσιώσεως, δι' ἧς πιστεύομεν ὅτι ὁ Ἄρτος καὶ Οἶνος μετουσιοῦνται εἰς Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ.

Ὁ ἱερεὺς ἔπειτα ἄρχεται μνημονεύων πάντας τοὺς Ἁγίους τοῦ Θεοῦ, οὓς παρακαλεῖ ὅπως μεσιτεύσωσι παρὰ τῷ Θεῷ, ἵνα ἐπισκέψηται ἡμᾶς διὰ τῶν πρεσβειῶν αὐτῶν καὶ «ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας Ἀχράντου . . .» ὁ χορὸς ψάλλει τὸν ὕμνον τῆς Θεοτόκου : « Ἀ ξ ι ὶ ὄ ν ἐ σ τ ι ν , ὡ ς ἄ λ η θ ῶ ς . . . » (ἴδε κατωτέρω).

Ἀκολουθοῦσι δεήσεις ὑπὸ τοῦ διακόνου καὶ ἱερέως καὶ ἀντιφωνήσεις τοῦ λαοῦ διὰ τοῦ Κύριε ἐλέησον ! καὶ ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ : Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς, Δέσποτα, μετὰ παρησιας ἀκατακρίτως τολμᾶν ἐπικαλεῖσθαι Σέ, τὸν ἐπουράνιον Θεόν, Πατέρα καὶ λέγειν»· ὁ χορὸς ἀπαγγέλλει τό : «Πάτερ ἡμῶν», ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ τὸν λαὸν διὰ τοῦ «Εἰρήνη ἡμῖν» καὶ ἀκολουθεῖ ἡ **Θ ε ι α**

κοινωνία, καθ' ἣν γίνεται ἡ μετάληψις τῶν ἱερέων πρῶτον (καθ' ὃν χρόνον ψάλλεται ὑπὸ τοῦ χοροῦ τὸ Κοινωνικὸν=ἴδε κατωτέρω) καὶ ἔπειτα τῶν παρασκευασμένων πιστῶν, καλουμένων ὑπὸ τοῦ ἱερέως διὰ τῆς προσκλήσεως : τὰ Ἅγια (ἐνν. δῶρα) τοῖς ἁγίοις (δηλ. : τοῖς πιστοῖς προσφέρονται) καὶ «Μετὰ φόβου Θεοῦ πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθειτε».

III. Ἐπίλογος : Μετὰ τὴν τέλει τοῦ μυστηρίου καὶ τὴν κοινωνίαν ἀναλέπονται εὐχαρισταί εἰς τὸν Θεόν, ὁ λαὸς ψάλλει τὸ τροπάριον τῆς Πεντηκοστῆς : «Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν» (ἴδε κατωτέρω) καὶ ὁ διάκονος ἐκφωνεῖ τὸ παράγγελμα : «Ἐνείρηνη προσέλθωμεν» (ἃς ἐξέλθωμεν τοῦ Ναοῦ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ).

Τέλος ὁ ἱερεὺς ἀναγινώσκει τὴν λεγομένην «ὀπισθάμβωνον εὐχήν»¹, ὁ λαὸς δοξολογεῖ τὸν Θεὸν διὰ τῆς γραφικῆς ρήσεως : «Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον ... » καὶ γίνεται ἡ ἀπόλυσις, τοῦ ἱερέως λέγοντος : «Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν....».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ :

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τελετῆς τῆς Θείας Λειτουργίας, συνάγομεν ὅτι :

1ον) Βάσις τῆς Θείας Λειτουργίας ἦτο ἀνεκάθεν ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος.

1) Ἡ εὐχὴ καλεῖται οὕτω, διότι, ὅτε ὑπῆρχεν ὁ Ἄμβων ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ (ἴδε ἀνωτ. σημ. 1 σελ 9) ἡ εὐχὴ αὕτη ἀνεγινώσκετο ὀπισθεν τοῦ ἄμβωνος.

2ον) Ἡ βαθμιαία διαμόρφωσις αὐτῆς ἐγένετο κατὰ τὰ πρότυπα τῶν τελουμένων εἰς τ' ἀρχαῖα δράματα, ἧτοι : ἐγένοντο κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ μυστηρίου προσφωνήσεις ὑπὸ τῶν κληρικῶν καὶ ἀντιφωνήσεις ὑπὸ τοῦ χοροῦ, ἀντιπροσωπεύοντος τὸν λαόν, ἐντὸς καταλλήλως διασκευασμένων Ναῶν.

Κατὰ τὸ περιεχόμενον ἢ σήμερον τελουμένη λειτουργία συνίσταται :

α') Ἐκ δεήσεων (ἐκφωνουμένων κυρίως ὑπὸ τοῦ διακόνου).

β') Ἐξ ἐκφωνήσεων καὶ εὐχῶν (ἀπαγγελλομένων ὑπὸ τοῦ ἱερέως).

γ') Ἐξ ἀναγνώσεων (Γραφῆς—Ἀπόστολος, Εὐαγγέλιον—Συμβόλου πίστεως, Κυριακῆς προσευχῆς).

δ') Ἐκ τελετῶν (Μεγάλῃ καὶ μικρᾷ Εἵσοδος, μετουσίωσις)

καὶ ε') Ἐξ ἀντιφωνήσεων τοῦ χοροῦ ἐξ ὀνόματος τοῦ λαοῦ.

Αἱ ἀντιφωνήσεις αὗται ἢ εἶναι μονολεκτικαὶ δεήσεις (Ἀμήν, Ἀλληλούϊα, Κύριε ἐλέησον, Παράσχου Κύριε, Σοὶ Κύριε) ἢ εἶναι ὕμνοι ἧτοι ᾄσματα λειτουργικά.

Τὰ λειτουργικὰ ταῦτα ᾄσματα κατὰ τὴν σειρὰν τῶν τελουμένων ἐν τῇ Θεῖᾳ Λειτουργίᾳ εἶνε :

1ον) Ἡ Δοξολογία, ἢ ψαλλομένη πρὸ τῆς Λειτουργίας.

2ον) Τ' ἀντίφωνα.

3ον) Ὁ τρισάγιος ὕμνος.

4ον) Ὁ χειρουβικὸς ὕμνος.

5ον) Ὁ ἐπινίκειος ὕμνος.

Τὰ λειτουργικὰ ᾄσματα

2

6ον) Ὁ ὕμνος τῆς μετουσιώσεως
(Σὲ ὑμνοῦμεν..)

7ον) Ὁ ὕμνος τῆς Θεοτόκου (ἄξιόν
ἔστιν, ὡς ἀληθῶς...)

8ον) Ὁ ὕμνος τοῦ Κοινωνικοῦ.

9ον) Ὁ ὕμνος τῆς Πεντηκοστῆς (εἶ-
δομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν...)

καὶ 10ον) Ὁ ὕμνος τῆς ἀπολύσεως (εἶη
τὸ ὄνομα Κυρίου...)

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ

§ 3. Ἡ Μεγάλη Δοξολογία.

1. Δόξα Σοι τῷ δειξαντι τὸ φῶς, δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.
2. Ὑμνοῦμέν Σε, εὐλογοῦμέν Σε, προσκυνοῦμέν Σε,
[δοξολογοῦμέν Σε,
εὐχαριστοῦμέν Σοι διὰ τὴν μεγάλην Σου δόξαν.
3. Κύριε Βασιλεῦ, ἐπουράνιε Θεέ, Πάτερ παντοκράτωρ.
Κύριε Υἱὲ μονογενές, Ἰησοῦ Χριστέ, καὶ Ἅγιον
[Πνεῦμα.
4. Κύριε ὁ Θεός, ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ Υἱὸς τοῦ
[Πατρός,
ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ Κόσμου.
Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ Κόσμου.
5. Πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ
[τοῦ Πατρὸς
καὶ ἐλέησον ἡμᾶς.
6. Ὅτι Σὺ εἶ ὁ μόνος Ἅγιος. Σὺ εἶ ὁ μόνος Κύριος,
[Ἰησοῦς Χριστός,
εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, Ἄμην.
7. Καθ' ἐκάστην ἡμέραν εὐλογήσω Σε καὶ αἰνέσω τὸ
[ὄνομά Σου
εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.

8. Καταξίωσον, Κύριε, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ
ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς.
9. Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν,
καὶ αἰνετὸν καὶ δεδοξασμένον τὸ ὄνομά Σου εἰς
[τοὺς αἰῶνας, Ἄμην.
10. Γένοιτο, Κύριε, τὸ ἔλεός Σου ἐφ' ἡμᾶς,
καθάπερ ἠλπίσαμεν ἐπὶ Σέ.
11. Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, δίδαξόν με
τὰ δικαιώματά Σου.
12. Κύριε, καταφυγὴ ἐγεννήθης ἡμῖν ἐν γενεᾷ καὶ
[γενεᾷ.
Ἐγὼ εἶπα : Κύριε, ἐλέησόν με
ἴασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν Σοι.
13. Κύριε, πρὸς Σέ κατέφυγον· δίδαξόν με τοῦ ποιεῖν
[τὸ θέλημά Σου
ὅτι Σὺ εἶ ὁ Θεός μου.
14. Ὅτι παρὰ Σοὶ πηγὴ ζωῆς,
ἐν τῷ φωτί Σου ὁψόμεθα φῶς.
15. Παράτεινον τὸ ἔλεός Σου τοῖς γινώσκουσί Σε.

(Προστίθεται ἐν τέλει ὁ τρισάγιος ὕμνος, περὶ οὗ ἴδε
κατωτέρω).

Συνήθως δὲ προστίθεται ἐν τέλει τῆς Δοξολογίας τὸ
ἑξῆς ἀναστάσιμον καλούμενον τροπάριον :

Σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ γέγονεν
ἄσωμεν τῷ ἀναστάντι ἐκ τάφου
καὶ ἀρχηγῷ τῆς ζωῆς ἡμῶν·
καθελὼν γὰρ τῷ θανάτῳ τὸν θάνατον·
τὸ νίκος ἔδωκεν ἡμῖν
καὶ τὸ μέγα ἔλεος.

§ 4. Τὰ ἀντίφωνα.

α') Ἀντίφωνον :

Ψαλμικοὶ στίχοι (ἐκ τοῦ 91 Ψαλμοῦ).

- I. Ἄγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ,
καὶ ψάλλειν τῷ ὀνόματί Σου, Ὑψιστε.
- II. Τοῦ ἀναγγέλλειν τὸ πρῶτ' τὸ ἔλεός Σου
καὶ τὴν ἀλήθειάν Σου καθ' ἐκάστην.
- III. Ὅτι εὐθύς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν
καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν Αὐτῷ.

Ἐφύμνιον (ἐπαναλαμβανόμενον τρίς).

Ταῖς προσεβείας τῆς Θεοτόκου, Σῶτερ, σῶσον ἡμᾶς.

β') Ἀντίφωνον :

Ψαλμικοὶ στίχοι (ἐκ τοῦ 18 Ψαλμοῦ).

- I. Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ,
ποίησιν δὲ χειρῶν Αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ Στερέωμα.
- II. Ἡμέρα τῇ ἡμέρα ἐρεῦγεται ῥῆμα,
καὶ νύξ νυκτὶ ἀναγγέλλει γινῶσιν.
- III. Οὐκ εἰσι λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι,
ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν.

Ἐφύμνιον (ἐπαναλαμβανόμενον τρίς).

Σῶσον ἡμᾶς, Υἱὲ Θεοῦ, ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν,
ψάλλοντάς Σοι· Ἀλληλούια.

Ὁ μετὰ τὸ ἐφύμνιον τοῦ β' Ἀντιφώνου ψαλλόμενος

Χριστολογικὸς ὕμνος :

Προοίμιον :

Δόξα πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι·

καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων

[Ἀμήν· (=μικρὰ Δοξολογία).

Ὑμνος :

Ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ,
ἀθάνατος ὑπάρχων·
καὶ καταδεξάμενος διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν
σρκωθῆναι
ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας·
ἀτρέπτως ἐνανθρωπήσας·
σταυρωθεὶς τε, Χριστὲ ὁ Θεός,
θανάτῳ θάνατον πατήσας·
εἰς ὧν τῆς Ἁγίας Τριάδος,
συνδοξαζόμενος τῷ Πατρὶ
καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι
σῶσον ἡμᾶς ¹

§ 5. Ὁ Τρισάγιος ὕμνος

Ἅγιος ὁ Θεός, Ἅγιος ἰσχυρός, Ἅγιος ἀθάνατος,
ἐλέησον ἡμᾶς.

§ 6. Ὁ Χερουβικὸς ὕμνος

Οἱ τὰ Χερουβεὶμ μυστικῶς εἰκονίζοντες,
καὶ τῇ ζωοποιῷ Τριάδι τὸν τρισάγιον ὕμνον
[προσάδοντες,
πᾶσαν τὴν βιωτικὴν ἀποθώμεθα μέριμναν,
ὡς τὸν Βασιλέα τῶν ὄλων ὑποδεξόμενοι,

1) Ὡς τρίτον Ἀντίφωνον, μετὰ τὴν ψαλμοφδίαν τοῦ ὁποίου τελεῖται ἡ μικρὰ Εἴσοδος χρησιμεύει τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας· μετὰ δὲ τὴν Εἴσοδον τοῦ Εὐαγγελίου, ἐπαναλαμβάνεται τὸ αὐτὸ Ἀπολυτίκιον καὶ ψάλλονται : τὸ Κοντάκιον τῆς ἡμέρας καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον τοῦ Ἁγίου πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκτισμένος ὁ Ναός, ἔνθα τελεῖται ἡ Θεία Λειτουργία.

ταῖς ἀγγελικαῖς ἀοράτως δορυφορούμενον τάξεσιν :
Ἄλληλούϊα.

Ἀντὶ τοῦ συνήθους τούτου Χερουβικοῦ ὕμνου ψάλλεται κατὰ τὸ Μ. Σάββατον ὁ ἑξῆς :

Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία
καὶ στήτω μετὰ φόβου καὶ τρόμου
καὶ μηδὲν γήϊνον ἐν ἑαυτῇ λογιζέσθω·
ὁ γὰρ Βασιλεὺς τῶν Βασιλευόντων
καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων
προσέρχεται σφαγιασθῆναι
καὶ δοθῆναι εἰς βρωσιν τοῖς πιστοῖς·
προηγοῦνται δὲ αὐτοῦ οἱ χοροὶ τῶν Ἀγγέλων
μετὰ πάσης Ἀρχῆς καὶ Ἐξουσίας,
τὰ πολυόμματα Χερουβείμ
καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφεὶμ
τὰς ὄψεις καλύπτοντα
καὶ βοῶντα τὸν ὕμνον :

Ἄλληλούϊα.

Ἄλλον Χερουβικὸν ὕμνον ἔχομεν τὸν ὕμνον τῆς Δει-
τουργίας τῶν Προηγιασμένων :

Νῦν αἱ Δυνάμεις τῶν Οὐρανῶν
σὺν ἡμῖν ἀοράτως λατρεύουσιν.
Ἴδου γὰρ εἰσπορεύεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης·
Ἴδου θυσία μυστικὴ τετελειωμένη δορυφορεῖται·
πίστει καὶ πόθῳ προσέλθωμεν
ἵνα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου γινώμεθα :

Ἄλληλούϊα.

§ 7. Ὁ ἐπινίκειος ὕμνος.

Ἄγιος, Ἄγιος, Ἄγιος Κύριος Σαβαώθ,
πλήρης ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ Γῆ τῆς Δόξης Σου,
ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις !
εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος
ἐν ὀνόματι Κυρίου
ὡσαννὰ ὁ ἐν τοῖς ὑψίστοις !

§ 8. Ὁ ὕμνος τῆς μετουσιώσεως.

Σὲ ὑμνοῦμεν, Σὲ εὐλογοῦμεν,
Σοὶ εὐχαριστοῦμεν, Κύριε·
καὶ δεόμεθά Σου, ὁ Θεὸς ἡμῶν.

§ 9. Ὁ ὕμνος τῆς Θεοτόκου.

Ἄξιόν ἐστιν, ὡς ἀληθῶς,
μακαρίζειν Σε, τὴν Θεοτόκον,
τὴν ἀειμακάριστον καὶ παναμώμητον
καὶ Μητέρα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.
Τὴν τιμωτέραν τῶν Χερουβειμ
καὶ ἐνδοξότεραν ἀσυγκρίτως τῶν Σεραφείμ·
τὴν ἀδιαφθόρως Θεὸν Λόγον τεκοῦσαν
τὴν ὄντως Θεοτόκον, Σὲ μεγαλύνομεν.

§ 10. Ὁ ὕμνος τοῦ Κοινωνικοῦ.

Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν,
Ἀλληλούϊα.

Πλὴν τοῦ *συνήθους Κοινωνικοῦ* ἔχομεν κατὰ διαφό-
ρους ἑορτὰς ἄλλα Κοινωνικά τὰ ἐξῆς :

I. Εἰς ἑορτὰς Ἀγίων :

Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος.

Ἄλληλούϊα

II. Εἰς Δεσποτικὰς ἑορτὰς :

Γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι Χριστὸς ὁ Κύριος.

Ἄλληλούϊα.

III. Εἰς Θεομητορικὰς ἑορτὰς καὶ ἄλλας :

Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι καὶ τὸ ὄνομα
Κυρίου ἐπικαλέσομαι. Ἄλληλούϊα.

§ 11. Ὕμνος τῆς Πεντηκοστῆς.

(Μετὰ τὴν Μετάληψιν τῶν πιστῶν, ψαλλόμενος).

Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν,
ἐλάβομεν πνεῦμα ἐπουράνιον·
εὗρομεν πίστιν ἀληθῆ
ἀδιαίρετον Τριάδα προσκυνοῦντες,
αὕτη γὰρ ἡμᾶς ἔσωσεν.

§ 12. Ὁ ὕμνος τῆς ἀπολύσεως.

Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον,
ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος.

ΜΕΡΟΣ Γ΄.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΜΕΡΟΣ Γ'
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1) Ἡ μεγάλη δοξολογία

Ὁ ὕμνος εἶνε ἀρχαιότατος, ὑφιστάμενος ὡς ἔχει σήμερον, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀθανασίου (373), καὶ εὗρισκόμενος ἐν τῷ Ἀλεξανδρεωτικῷ κώδικι τοῦ Ε' αἰῶνος.

Σύγκριται δ' ἐκ τριῶν μερῶν. 1ον τῶν πρώτων στίχων, οἵτινες εἶναι ἀρχαιότατοι ὡς παρατιθέμενοι ἐν Ἀποστολ. Διαταγαῖς Ζ' 47· εἶνε δ' ἴσως οἱ στίχοι οὗτοι ὁ ὕμνος ὃν αἰνίττεται ὁ Πλίνιος ἐν τῇ πρὸς Τραϊανὸν ἐπιστολῇ του τῷ 103 ἢ 104 μ. Χ. 2ον τῶν 10 ἐπομένων, οἵτινες εἶνε ἴσως μεταγενέστεροι καθ' ὅμοιον ρυθμὸν ποιηθέντες πρὸς τοὺς ἑπτὰ ἀρχαιοτέρους· καὶ 3ον τοῦ Τρισαγίου ὕμνου, περὶ οὗ ἴδε κατωτέρω.

Στ. 1. Εἶνε ὁ γνωστὸς ὕμνος τῶν Ἀγγέλων, ὑμνούντων ἄνωθεν τοῦ σπηλαίου τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ (Λουκ. β' 14), εἰς ὃν προσετέθησαν αἱ λέξεις :

Δόξα Σοι τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς, καθόσον ὁ ὕμνος ἀπηγγέλλετο ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ Ἡλίου, καὶ σήμερον ψάλλεται ἐν τέλει τοῦ Ὁρθρου· ὁ στ. δὲ οὗτος κυρίως ἐκαλεῖτο εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χριστιανικοὺς χρόνους Δοξολογία.

Δόξα=Θεία λαμπρότης, ἡ Θεία μεγαλοπρέπεια. Ὁ ἀγγελικὸς ὕμνος ἐρμηνεύεται οὕτω : (ἀπὸ τοῦ νῦν) δοξάζεται ὁ ἐν Ὑψίστοις Θεός, (ἀπὸ τοῦ νῦν) βασιλεύει εἰρήνη ἐπὶ τῆς γῆς, (ἀπὸ τοῦ νῦν) ἐκδηλοῦται ἡ εὐδοκία, ἡ συμπάθεια, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους.

Στ. 2. Ὑμνοῦμέν Σε, εὐλογοῦμέν Σε. ..=Ὁ στ. εἶνε εὐχαριστία πρὸς τὸν Θεὸν—Σὲ (τὸν Θεὸν) ὕμνοῦμεν, Σὲ εὐλογοῦμεν (=ἐπαινοῦμεν). Σὲ προσκυνοῦμεν κτλ.

Στ. 3. Κύριε Βασιλεῦ...=Ὁ στ. εἶνε αἶνος πρὸς τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Στ. 4. Κύριε ὁ Θεός...=Ὁ στ. εἶνε ὕμνος πρὸς τὸν Υἱὸν

τοῦ Θεοῦ, τὸν καλούμενον διὰ τῆς ρήσεως τοῦ Προδρόμου (Ἰωάνν. α' 19) «Ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ, αἴροντα τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου».

Στ. 5. *Πρόσδεξαι* . . . Καὶ ὁ στ. οὗτος ἀναφέρεται εἰς τὸν Χριστόν· ὁ καθήμενος ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς = ὁ ἰσοτίμος τῷ Πατρὶ (ἢ φράσις εἶνε ψαλμική : Ψαλμ 107 8).

Στ. 6. *Ὅτι Σὺ, εἶ μόνος Ἅγιος* . . . = διότι Σὺ — ὁ Ἰησοῦς Χριστός — εἶσαι ὁ μόνος Ἅγιος, Σὺ ὁ ἀληθὴς Θεὸς καὶ διὰ Σοῦ δοξάζεται ὁ Θεὸς Πατήρ. Ἄμην = εἶθε, γένοιτο (οὕτω νὰ δοξάζεται ὁ Θεός. Τὸ Ἄμην εἶνε ἐπίρρο. ἑβραϊκὸν καὶ ὅταν μὲν προτάσσεται εἶνε *βεβαιωτικόν*, ὅταν δ' ἐπιτάσσεται *εὐχητικόν*).

Στ. 7. *Καθ' ἐκάστην ἡμέραν εὐλογήσω Σε* . . . = Ὁ στ. ποιεῖται λόγον περὶ ἀνάγκης ἀδιαλείπτου προσευχῆς.

Στ. 8. *Καταξίωσον* . . . = ὁ στ. ἀναφέρεται εἰς δέσιν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, ὅπως φυλάξῃ ἡμᾶς τὴν σήμερον ἡμέραν ἀναμαρτήτους.

Στ. 9. *Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε* . . . = Διὰ τοῦ στ. τούτου αἰνοῦμεν τὸν Θεόν, ὡς τὸν Θεὸν τῶν Πατέρων ἡμῶν (ἢ ἔκφρασις εἶνε εἰλημμένη ἐκ τῆς ἰουδαϊκῆς ὑμολογίας).

Στ. 10. *Γένοιτο, Κύριε* . . . = ἔκφραζομεν διὰ τοῦ στ. τούτου τὴν ἀκράδαντον ἐλπίδα ἡμῶν διὰ τὴν συγχώρησιν ἢ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Στ. 11. *Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε* . . . = Διὰ τοῦ στ. τούτου ὑμνοῦντες τὸν Θεὸν ἱκετεύομεν ὅπως φωτίσῃ ἡμᾶς ἵνα γνωρίσωμεν τὰ δίκαια τοῦ Θεοῦ θελήματα.

Στ. 12. *Κύριε καταφυγή* = Διὰ τοῦ στ. τούτου ἔκφραζομεν τὴν πεποίθησιν ἡμῶν περὶ τῆς ἀενάου προστασίας τοῦ Θεοῦ.

Στ. 13. *Κύριε πρὸς Σε κατέφυγον* = Ἡ ἔννοια τοῦ στ. εἶνε σχετικὴ μὲ τὴν τοῦ στ. 12.

Στ. 14. *Ὅτι παρὰ Σοί* . . . = Διὰ τοῦ στ. τούτου αἰτιολογοῦμεν τὴν πεποίθησιν ἡμῶν περὶ προστασίας τοῦ Θεοῦ, λέγοντες ὅτι Σὺ εἶσαι ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς. Σὺ τὸ πνευματικὸν φῶς τὸ φωτίζον ἡμᾶς.

Στ. 15. *Παρατείνον*...=Τέλος παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ στ. τούτου τὸν Θεόν, ἵνα φανῆ μακρόθυμος καὶ παρατείνῃ ἕφ' ἡμᾶς τὴν εὐσπλαχνίαν του.

Ἀναστάσιμον τροπάριον ἐκάστης Κυριακῆς μετὰ τὴν Δοξολογίαν ψαλλόμενον. Καλεῖται οὕτω, διότι τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου.

Σήμερον... = σήμερον τὴν Κυριακὴν, ἣτις ἔχει ἤδη ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων καθορισθῆ ὡς ἡμέρα πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, *καὶ ἀρχηγῶ τῆς ζωῆς ἡμῶν*=ὁ ἀναστὰς Χριστὸς ὡς «ὁ πρωτότοκος τῶν νεκρῶν» ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς νέας ἐν Χριστῷ ζωῆς τῶν πιστῶν.

Καθελὼν γὰρ τῷ θανάτῳ τὸν θάνατον=ἄφ' οὗ δηλ. : κατέβαλε διὰ τοῦ σταυρικοῦ του θανάτου τὸν θάνατον... ἔχαρισε ἡμῖν τὴν νίκην...

2) Τὰ Ἀντίφωνα.

Τὸ ὄνομα τοῦτο ἔλαβον οἱ ψαλμικοὶ στίχοι καὶ τὰ ἐφύμνια τῆς Λειτουργίας διὰ τὸν τρόπον τοῦ ψάλλειν ἐπαναλαμβάνουσι δηλ. : οἱ χοροὶ ἐπὶ ἐκάστῳ στίχῳ τὸ αὐτὸ ἀκροστίχιον ἢ ἐφύμνιον ἢ ὑπόψαλμα· ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ψάλλειν εἶνε ὁ διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς τρόπος τῆς ὑμνολογίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω.

Ἐν τοῖς μοναστηρίοις κυρίως ἀντὶ τῶν ἀντιφώνων ψάλλονται τὰ λεγόμενα *Τυπικά*, ἧτοι οἱ Ψαλμοί=«Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον» καὶ οἱ Μακαρισμοί.

Τὰ Τυπικά ἢ τ' Ἀντίφωνα ἐπέχουσι τὴν θέσιν τῶν ψαλλομένων κατὰ τὰς ἑορτὰς ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος Ὁδῶν (*Ἀναβαθμῶν* καλουμένων, διότι ὅταν αἱ Ὁδοὶ αὐταὶ ἐψάλλοντο ἀνέβαιναν ἢ συνηθροίζετο ὁ λαὸς ἐν τῷ Ναῷ, διὸ ἐκαλοῦντο καὶ *προοιμιακοὶ* ψαλμοί· τὸ τελευταῖον ὄνομα διετηρήθη καὶ παρ' ἡμῖν ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν προηγιασμένων). Ὡστε τ' Ἀντίφωνα τῆς Λειτουργίας εἶνε οἰονεὶ προοιμιακοὶ ὕμνοι τῆς τελετῆς τῆς Θείας Λειτουργίας.

Οἱ ψαλμικοὶ στίχοι ἀλλάσσουν κατὰ τὴν Λειτουργίαν τὴν τελουμένην κατὰ τὰς ἑορτάς. *Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου...* — ἐπικαλούμεθα τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου πρῶτον, ἵνα ἐπικαλεσθῶμεν ἔπειτα κατ' εὐθείαν τὸν Χριστόν, διὰ τοῦ ἐπομένου ἐφρυνίου : *Σῶσον ἡμᾶς Υἱὲ Θεοῦ...* Τοῦ β' ἐφρυνίου ἡ φράσις «ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν» μεταβάλλεται κατὰ τὰς διαφόρους ἑορτάς λ. χ. κατὰ τὰ Χριστούγεννα ἀντικαθίσταται διὰ τῆς φράσεως : «ὁ ἐκ Παρθένου τεχθεὶς», εἰς ἑορτάς Ἁγίων : «ὁ ἐν ἀγίοις θαυμαστός» κλπ. Ἑλληλοῦτα = εἶνε ἐκ τῶν ἀκροστίχων ἢ ἐφρυνίων τῆς ὑμολογίας τῶν Ἑβραίων, διατηρηθεῖσα ὡς ἔχει ἑβραϊστὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ καὶ μεταφράζεται διὰ τῆς φράσεως : αἰνεῖτε τὸν Κύριον.

Ἡ μικρὰ Δοξολογία «Δόξα Πατρὶ κλπ.», ἣτις πολλάκις ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῇ λατρείᾳ εἶνε ἀρχαιότατος χριστιανικὸς ὕμνος, χρησιμεύων τὸ πάλαι ὡς ἐπισφράγις ἐκάστου ψολμοῦ· ὁ συνήθης τύπος εἶνε ὡς ἔχει σήμερον ἀπὸ τοῦ Ἁντιοχείας Φλαβιανοῦ ἐπὶ τῶν Ἀρειανῶν ἐρίδων ἐπικρατήσας (πρβλ. Φιλοστοργ. Ἑκκλ. ἱστ. γ' 13 τὸν «Ἁντιοχείας Φλαβιανόν» πληθὸς μοναχῶν συναγείραντα, πρῶτον ἀναβοῆσαι : Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι . . . τῶν γὰρ πρὸ αὐτοῦ τοὺς μὲν, Δόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι λέγειν καὶ ταύτην μᾶλλον τὴν ἐκφώνησιν ἐπιπολάζειν· τοὺς δέ, Δόξα Πατρὶ ἐν Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι). Ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑκκλησίᾳ διασφύζεται ὁ αὐτὸς τύπος : Gloria et honor Patri et Filio et Spiritui sancto in secula seculorum Amen.

Ὁ Χριστολογικὸς ὕμνος : «ὁ μονογενὴς Υἱός...» κατὰ τὸν Παῦλον Διάκονον, ὠρίσθη νὰ ψάλλεται τῷ 8ῳ ἔτει τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ εἶνε ἔργον τοῦ μεγάλου Αὐτοκράτορος (πρβλ. χρονικόν, ἐκδόσεως Βόννης σελ. 183 «ὁ Ἰουστινιανὸς παρέδωκε ψάλλεσθαι ἐν ταῖς Ἑκκλησίαις τό : «ὁ Μονογενὴς Υἱός . . .»

3) Ὁ Τρισάγιος ὕμνος.

Ἐνεκα τῆς τριτῆς ἐπαναλήψεως τοῦ ἁγίου οὕτω καλούμενος ὕμνος φαίνεται ὅτι εἰσῆχθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸν Ε' αἰῶνα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' (408—450) ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Πρόκλου (447) διαδόχου τοῦ Χρυσοστόμου· ὁ ὕμνος ἐψάλη καὶ ἐν τῇ Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ. Αἱ λέξεις ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ ἀγγελικοῦ ὕμνου «ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ» (Ἡσαΐου, στ' 3) καὶ ψαλμικῶν ρήσεων (ὡς ἐκ τοῦ 41 ψαλμοῦ στ. 3) «ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἰσχυρόν, κλπ). Κατὰ τὴν παράδοσιν (ὡς διέσωσεν ὁ ἱστορικὸς Θεοφάνης ἐν χρονικῷ) «ἐπὶ τοῦ ἐν ἁγίοις Πρόκλου σεισμοὶ γέγονασι μεγάλοι ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τέσσαρας μῆνας· ὥστε φοβηθέντες οἱ Βυζάντιοι, ἔφυγον ἔξω τῆς πόλεως ἐν τῷ λεγομένῳ Κάμπῳ, καὶ ἦσαν προσκαρτεροῦντες μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου ἐν ταῖς Λιταῖς, κλαίοντες πρὸς τὸν Θεόν. Ἐν μιᾷ οὖν, κυμαιομένης τῆς γῆς καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ κράζοντος τὸ, Κύριε ἐλέησον, ἐκτενωῶς, περὶ ὥραν τρίτην ἄφνω, πάντων ὁρώντων, συνέβη ὑπὸ θείας δυνάμεως ἀρθῆναι τινὰ νεανίσκον εἰς τὸν ἀέρα, καὶ ἀκοῦσαι θείας φωνῆς παραινούσης αὐτὸν ἀναγγεῖλαι τῷ Ἐπισκόπῳ καὶ τῷ λαῷ λιτανεῦειν οὕτως· Ἄγιος ὁ Θεός, Ἄγιος ἰσχυρός, Ἄγιος ἀθάνατος ἐλέησον ἡμᾶς· μηδὲν ἕτερον προστιθέντας. Ὁ δὲ ἐν ἁγίοις Πρόκλος ταύτην δεξάμενος τὴν ἀπόφασιν, ἐπέτρεψε τῷ λαῷ ψάλλειν οὕτω· καὶ εὐθὺς ἐπέστη ὁ σεισμός. Ἡ δὲ μακαρία Πουλχερία καὶ ὁ αὐτῆς ἀδελφός, ὑπεραγασθέντες τῷ θαύματι, ἐθέσπισαν κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὸν θεῖον ψάλλεσθαι ὕμνον· καὶ ἀπὸ τότε παρέλαβον πᾶσαι αἱ Ἐκκλησίαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν ᾄδειν τῷ Θεῷ». ✕

Ὁ τρισάγιος ὕμνος εἴτε ἀναγινωσκόμενος εἴτε ψαλλόμενος ἐπαναλαμβάνεται τρίς, ὡς οὕτω ψαλλόμενος ὑπὸ τῶν ἀγγέλων «κύκλω τοῦ Θρόνου τοῦ Θεοῦ»· μετὰ τὴν οἰονεὶ ἀγγελικὴν ταύτην μελωδίαν δίδεται τὸ παράγγελμα «δύναμις» ἥτοι διατάσσεται ὁ χορὸς νὰ ψάλλῃ γεγωνυῖα τῇ φωνῇ, «ἵνα σημαίνεται ἡ ἐπὶ γῆς ψαλμωδία, ἥτις ἡχητικωτέρα εἶνε».

4) Ὁ Χερουβικὸς ὕμνος.

†
 Ὁ καλούμενος Χερουβικὸς ὕμνος, ὅστις ψάλλεται πρὸ τῆς Μεγάλης Εἰσόδου, ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς προσκομιδῆς, ἣτις μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος ἐτελεῖτο εὐθὺς μετὰ τὴν Λειτουργίαν τῶν Κατηγουμένων, δηλ. μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὰς ἐκτενεῖς δεήσεις.

Μετὰ τὴν μετάθεσιν ὅμως τῆς προσκομιδῆς εἰς τὸν Ὅρθρον, ἵνα μὴ προέλθῃ χασμφδία, ὠρίσθη νὰ ψάλληται ὁ Χερουβικὸς ὕμνος, τῆς Μεγάλης Εἰσόδου προσλαβούσης ἐνωρὶς συμβολικὴν ἔννοιαν καὶ ὑποσημαινούσης τὴν «θριαμβευτικὴν προέλευσιν τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης», διὸ καὶ τὰ τελούμενα γίνονται κατὰ τὸν γνωστὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐτελεῖτο ὁ ρωμαϊκὸς θρίαμβος· ὡς ἐφέροντο δηλ. οἱ κατάγοντες θρίαμβον στρατηγοὶ τῆς Ρώμης ἐπὶ θριαμβευτικῆς ἀσπίδος, περιστοιχούμενοι ὑπὸ λαβάρων κλπ., οὕτω καὶ ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης (ὃν παριστᾷ ὁ Ἄμνος ὁ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Δίσκου) φέρεται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ δορυφορεῖται ὑπὸ λαμπάδων, ἑξαπτερῶν καὶ ἄλλων ἱερῶν σκευῶν. ✕

Τὴν συμβολικὴν ταύτην ἔννοιαν ἐρμηνεύει ὁ Χερουβικὸς ὕμνος, δι' οὗ προτρεπόμεθα ἡμεῖς οἱ ἀξιωθέντες νὰ λειτουργήσωμεν τῷ Θεῷ ὡς Ἄγγελοι αὐτοῦ, ἐφ' οὗ ὀλίγω πρότερον ἐψάλομεν τὸν τρισάγιον ὕμνον (= οἱ εἰκονίζοντες μυστικῶς τὰ Χερουβειμ καὶ προσάδοντες τῇ ζωοποιῷ Τριάδι τὸν τρισάγιον ὕμνον), ν' ἀποθέσωμεν πᾶσαν περὶ τοῦ καθημερινοῦ βίου φροντίδα, διότι μέλλομεν νὰ ὑποδεχθῶμεν (ἐν τῇ θεῇ κοινωνίᾳ) τὸν Βασιλέα τῆς δόξης, ὅστις δορυφορεῖται ὑπὸ τῶν ἁγγελικῶν ταγμάτων, ἅτινα δοξολογοῦσι καὶ βοῶσι τὸν ὕμνον: Ἀλληλούια.

Ὁ Χερουβικὸς οὗτος ὕμνος καὶ ἡ συμβολικὴ ἔννοια τῆς Μεγάλης Εἰσόδου φαίνεται ὅτι ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τὸν 5' αἰῶνα ἢ ἐπὶ τοῦ διαδόχου του Ἰουστίνου τοῦ νεωτέρου (τῷ 573), ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κεδρηνὸς (ἐκδ. Βόννης

σελ. 390), ὅστις λέγει ὅτι τῷ 9ῳ ἔτει τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου διετάχθη νὰ ψάλληται ὁ Χερουβικὸς ὕμνος.

Ἀρχαιότερος τοῦ συνήθους Χερουβικοῦ ὕμνου : «οἱ τὰ Χερουβεῖμ κλπ.» φαίνεται ὅτι εἶνε ὁ ὕμνος, ὁ ψαλλόμενος σήμερον μόνον τῷ Μ. Σαββάτῳ : «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία...», ἐπιτομή δὲ τούτου εἶνε ὁ συνήθης Χερουβικὸς ὕμνος ὁ Χερουβικὸς ὕμνος τοῦ Μ. Σαββάτου σημειοῦται ἐν τῇ λειτουργίᾳ τοῦ Ἰακώβου.

Ὁ ἕτερος ἐπίσης μεγαλοπρεπῆς ὕμνος τῆς Λειτουργίας τῶν προηγιασμένων : «Νῦν αἱ Δυνάμεις τῶν Οὐρανῶν...» εἰσήχθη, κατὰ τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν τῆς Ἀλεξανδρείας, τῷ 612· τινὲς τὴν σύνταξιν τοῦ ὕμνου τούτου ἀποδίδουσιν εἰς τὸν ἐπὶ Ἡρακλείου (610—640) ἀκμάσαντα γνωστὸν ἐκκλησιαστικὸν ποιητὴν Γεώργιον Πισίδην.

Τὴν Μ. Πέμπτην ἀντὶ Χερουβικοῦ ὕμνου ψάλλεται ὁ ἐπὶ Ἰουστίνου ἐπίσης εἰσαχθεὶς ὕμνος : «Τοῦ δείπνου Σου τοῦ μυστικοῦ σήμερον, Υἱὲ Θεοῦ, κοινωρόν με παράλαβε...»

5) Ὁ ἐπινίκιος ὕμνος.

Ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς Θείας Λειτουργίας εἶδομεν ὅτι μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ὑπὸ τοῦ ἱερέως «τὸν ἐπινίκιον ὕμνον ἄδοντα βοῶντα κεκραγότα καὶ λέγοντα», ὁ χορὸς ψάλλει τὸν ἀγγελικὸν ὕμνον (ἔξ οὗ ἐλήφθη καὶ ὁ τρισάγιος ὕμνος ἴδε ἀνωτέρω), Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ . . . Εἰς τὸν ἀγγελικὸν τοῦτον ὕμνον προσετέθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ Θριαμβευτικὸς καλούμενος ὕμνος, δι' οὗ οἱ Ἑβραῖοι ὑπεδέχθησαν τὸν Χριστὸν «εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσαννὰ ὁ ἐν τοῖς ὑψίστοις».

Σαβαώθ = στρατεύματα· **Κύριος Σαβαώθ** = Κύριος τῶν οὐρανίων δυνάμεων.

Ὡσαννὰ = ἡ συνήθης ζητωκραυγὴ τῶν Ἑβραίων· οἱ Ὁ μεταφράζουσι = σῶσον δὴ.

6) Ὁ ὕμνος τῆς μετουσιώσεως.

Ἐπιπέδον εἶνε σύντομος Εὐχαριστία τοῦ λαοῦ διὰ τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὃ τελεῖ μυστικῶς ὁ ἱερεὺς (ἴδε ἐρμηνεϊὰν λειτουργίας). Ἡ στιγμή, καθ' ἣν ψάλλεται, εἶνε ἡ κυριωτέρα τῆς Θείας Λειτουργίας.

7) Ὁ ὕμνος τῆς Θεοτόκου

Ἐπιπέδον εἶνε ὁ ὕμνος πρὸς τὴν Θεοτόκον συνίσταται ἐκ δύο μερῶν· ὁ ἀρχαιότερος εἶνε: «τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβείμ κλπ.» τὸ ἐν ἀρχῇ δὲ προστεθὲν: «ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς...» εἶνε μεταγενεστέρα προσθήκη, ἔχουσα σχέσιν ἴσως μὲ λειτουργικὴν τινα εὐχὴν (πρβλ. ἐν τῷ ἔργῳ μου, τὸ Ἅγιον Ὄρος, σελ. 131 παράδοσιν περὶ τῆς προσθήκης, τῆς ἀποδιδομένης εἰς δμώνυμόν τινα Ἀγαιορρητικὴν εἰκόνα). Ὁ ὕμνος «τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβείμ...» εἶναι διασκευὴ τοῦ ὕμνου τοῦ ποιηθέντος ὑπὸ τοῦ μεγάλου ὑμνογράφου Κοσμᾶ, τοῦ νόθου ἀδελφοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ (ἴδε Θ' ᾠδὴν τοῦ τετραφιδίου τῆς Μ. Παρασκευῆς), καὶ λαμβάνεται ὡς ἐφύμνιον, συχνάκις ψαλλόμενος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ Κοσμᾶς ἐμιμήθη τὸν Ἐφραίμ τὸν Σῦρον (378) ὅστις ἤρχετο πάντοτε τῶν ὕμνων τῆς Θεοτόκου διὰ τῆς φράσεως: «Τιμιωτέρα τῶν Χερουβείμ καὶ ἀσυγκρίτως πασῶν τῶν οὐρανίων στρατιῶν».

Ὡς ἀληθῶς = τὸ ὡς ἐπιτείνει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀληθῶς = ἀληθέστατα (ἄξιόν ἐστι μακαρίζειν Σε τὴν Θεοτόκον κλπ.).

Ἀντὶ τοῦ ὕμνου τούτου, κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτὰς ψάλλεται ἡ Καταβασία τῆς Θ' Ὁδῆς· κατὰ δὲ τὴν Λειτουργίαν τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ ὕμνος :

Ἐπὶ Σοὶ χαίρει, Κεχαριτωμένη,

πᾶσα ἡ Κτίσις,

Ἀγγέλων τὸ σύστημα

καὶ ἀνθρώπων τὸ γένος,

ἡγιασμένε Ναέ,

καὶ Παράδεισε λογικέ.

Παρθενικὸν καύχημα.

ἔξ ἧς Θεὸς ἐσαρκώθη

καὶ παιδίον γέγονεν

ὁ πρὸ αἰώνων ὑπάρχων

Θεὸς ἡμῶν.

Εἰς τὸν ὕμνον δὲ τοῦτον προστίθεται καὶ τὸ *ἐφύμνιον* : «τὴν γὰρ Σὴν μήτραν θρόνον ἐποίησε κλπ.».

8) Ὁ ὕμνος τοῦ Κοινωνικοῦ.

Ὅπως ὁ Χερουβικὸς ὕμνος ψάλλεται ἀργῶς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς χασμωδίας, ἣν θὰ προεκάλει ἡ μυστικὴ μόνον τοῦ ἱερέως δέησις ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ Βήματος, οὕτω καὶ διὰ τῆς ψαλμωδίας μετ' ἀργοῦ μέλους τοῦ ὕμνου τούτου, τοῦ λεγομένου Κοινωνικοῦ, αἴρεται ἡ χασμωδία, ἣτις θὰ συνέβαινε κατὰ τὸν χρόνον τῆς κοινωνίας τῶν ἱερέων ἐντὸς τοῦ Βήματος.

Τὸ Κοινωνικὸν ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτοῦ μορφάς : Αἰνεῖτε τὸν Κύριον. . . Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι. Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον. . . κλπ. εἶνε στίχος τις ἐκ τῶν ψαλμῶν τοῦ Δαβὶδ εἰλημμένος, ἐπισφραγίζεται δὲ πάντοτε διὰ τοῦ : Ἀλληλουῖα :

9) Ὁ ὕμνος τῆς Πεντηκοστῆς.

Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ ἱερέως : «Μετὰ φόβου Θεοῦ πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε» καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ ἰδίου πρὸς τὸν λαόν : «Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν Σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν Σου», ψάλλεται κατὰ τὰς περισσοτέρας Κυριακὰς (ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς μέχρι τῆς Ε΄ Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν) τὸ τροπάριον τῆς Πεντηκοστῆς, δι' οὗ ὁμολογοῦμεν τὴν πίστιν ἡμῶν τὴν ἀληθῆ καὶ τὴν δι' αὐτῆς σωτηρίαν.

10) Ὁ ὕμνος τῆς ἀπολύσεως.

Μετὰ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν (ἴδε ἀνωτέρω ἐρμηνεῖαν Θείας Λειτουργίας) ὁ λαὸς δοξολογεῖ τὸν Θεὸν διὰ τῆς λαμπραῆς προσευχῆς τοῦ Ἰώβ, δοξολογήσαντος τὸν Θεὸν ἐν τῇ δυστυχίᾳ αὐτοῦ, μεθ' ἣν τελεῖται ἡ Ἀπόλυσις (διὰ τῆς εὐχῆς: «Δι' εὐχῶν τῶν Ἀγίων Πατέρων ἡμῶν» κλπ.) καὶ διανέμεται τὸ Ἀντίδωρον, ἧτοι τεμάχιον ἄρου εἰλημμένον ἐκ τῆς ἁγιασθείσης κατὰ τὴν Λειτουργίαν προσφορᾶς, εἰς ἁγιασμὸν τῶν μὴ κοινωνησάντων τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

	Σελίς
§ 1. Ἐννοια καὶ ἱστορία τῆς Θ. Λειτουργίας . . .	5
§ 2. Σύντομος ἐρμηνεία τῆς Θ. Λειτουργίας ὡς τε- λείται αὕτη σήμερον	10
<i>Συμπέρασμα</i>	16

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΑΣΜΑΤΑ

§ 3. Ἡ μεγάλη Δοξολογία	19
Ἐρμηνεία	29
§ 4. Τὰ Ἀντίφωνα	21
Ἐρμηνεία	31
§ 5. Ὁ Τρισάγιος ὕμνος	22
Ἐρμηνεία	33
§ 6. Ὁ Χερουβικὸς ὕμνος	22
Ἐρμηνεία	34
§ 7. Ὁ ἐπινίκειος ὕμνος	24
Ἐρμηνεία	35
§ 8. Ὁ ὕμνος τῆς μετουσιώσεως	24
Ἐρμηνεία	36

	Σελίς
§ 9. Ὁ ὕμνος τῆς Θεοτόκου	24
Ἑρμηνεία	36
§ 10. Ὁ ὕμνος τοῦ Κοινωνικοῦ	25
Ἑρμηνεία	37
§ 11. Ὁ ὕμνος τῆς Πεντηκοστῆς	25
Ἑρμηνεία	47
§ 12. Ὁ ὕμνος τῆς Ἀπολύσεως	25
Ἑρμηνεία	38

ΜΕΡΟΣ Γ'.

<i>Ἑρμηνευτικαὶ σημειώσεις</i>	29
--	----

9	8	Ο Διεθνής Οργανισμός Εκπαίδευσης	84
9	10	Ο Όμιλος των Ευρωπαϊκών Χαρτίων	85
9	11	Ο Νόμος της Διαντιστροφής Εκπαίδευσης	86
9	12	Ο Βίος της Αποθήκης Εκπαίδευσης	87

ΜΕΡΟΣ IV

Επισημάνσεις

(Handwritten signature)

(Handwritten signature)

ΤΜΗΜΑ Γ'

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ
ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τὸν κ. Γ. Α. Σωτηρίου

Γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι κατ' ἀπόφασιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου ἐνεκρίθη ἡ χρῆσις τοῦ ὑφ' ὑμῶν ὑποβληθέντος ἐντύπου βιβλίου «ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ἈΣΜΑΤΑ» διὰ τὴν β' τάξιν τῶν Γυμνασίων καὶ τὴν ἀντιστοιχον τάξιν τῶν λοιπῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως διὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1917-1918 καὶ ἐφεξῆς κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 113 πράξιν αὐτοῦ.

Ἐντελλόμενοι ὅπως ἐκτυπώσητε τὴν παροῦσαν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ περικαλύμματος τοῦ βιβλίου, τὸν δὲ ἀριθμὸν ταύτης, τὴν τιμὴν τοῦ βιβλίου καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ βιβλιοσήμου καταφανῶς ἐπὶ τε τῆς προμετωπίδος καὶ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου ὑπομνησόμεν τὰς συνεπείας πάσης παραβάσεως τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς ὑμετέρας ὑποχρεώσεις διατάξεων τοῦ νόμου.

Ἐν περιπτώσει ἀνατυπώσεως τοῦ βιβλίου τούτου θέλετε συμμορφωθῆναι πρὸς τὰ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ πράξει τοῦ συμβουλίου περιλαμβανομένας ὑποδείξεις.

Ὁ Ὑπουργὸς

ΔΗΜ. ΔΙΓΚΑΣ

* Ἄρθρον 9 τοῦ ἀπὸ 26 Ἰουλίου 1929 Προεδρικοῦ Διατάγματος.

Τὰ διδακτικὰ βιβλία τὰ πωλούμενα μακρὰν τοῦ τόπου τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιτρέπεται νὰ πωλῶνται ἐπὶ τιμῇ ἀνωτέρα κατὰ 20 % τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παρόντος Διατάγματος κανονισθείσης ἄνευ βιβλιοσήμου τιμῆς πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δαπάνης συσκευῆς καὶ τῶν ταχυδρομικῶν τελῶν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως ἐπὶ τῆς τελευταίας σελίδος τοῦ ἐξωφύλλου ἐκτυποῦται τὸ παρὸν ἄρθρον.